

МЕҲНАТ ТАЪТИЛЛАРИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

М.А.Усманова,

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
профессори

А.К.Зукурлаев

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
профессори

АННОТАЦИЯ

Мақолада бугунги кунда мамлакатимизда инсон ҳуқуқларининг тўлиқ кафолатланиши йўналишида олиб борилаётган изчил ислоҳотлар, хусусан мажбурий меҳнат ва болалар меҳнатининг тўлиқ барҳам топганлиги тўғрисида фикр билдирилган. Муаллиф томонидан айниқса, миллий қонунчилигимизда ходимларнинг дам олиш ва таътилга чиқиш кафолатлари тўғрисида батафсил мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: *Меҳнат кодекси, дам олиш, таътил, инсон ҳуқуқлари, стаж, йиллик таътиллари.*

АННОТАЦИЯ

В статье выражено мнение о последовательно проводимых сегодня в нашей стране реформах в направлении полной гарантии прав человека, в частности полной ликвидации принудительного труда и детского труда. В частности, автор подробно прокомментировал гарантии отдыха и отпусков работников в нашем национальном законодательстве.

Ключевые слова: *Трудовой кодекс, отдых, отпуск, права человека, трудовой стаж, ежегодный отпуск.*

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига асосланган дунёвий, фукаролик жамияти барпо этишга киришганлиги, жаҳон эътироф этган халқаро қоидалар, тамойиллар, қадриятларни ўз фаолиятининг асоси қилиб олганлиги ижтимоий муносабатлар мазмун-моҳиятида, уларнинг мақсад ва йўналишларида кескин ўзгаришлар бўлишига олиб келди.

Ўзбекистон жаҳон цивилизацияси эришган барча ижобий ютуқларни, гуманитар қадриятларни, халқаро ҳуқуқий мезонлар ва талабларни эътироф этгани ҳолда меҳнат қилиш соҳасида халқаро андозаларга мос келадиган

фаолият юритишга интилиб келмоқда. Бу фаолият, энг аввало, инсон манфаатларига янгича ёндашишда унинг ҳуқуқий негизини яратиш, инсоният тараққиётида эришилган ижобий қоидаларни ўз миллий тизимимизга жорий этилишида яққол кўзга ташланмоқда.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мамлакатимизда бугунги кунда Конституция ва қонун нормалари сўзсиз ишлаши учун ишончли ҳуқуқий кафолат яратилмоқда. Инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳам ҳолат тубдан ўзгарди. Мажбурий меҳнат ва болалар меҳнати тўлиқ бартараф этилди. Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегия қабул қилинди. Ўзбекистон БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашига аъзо этиб сайлангани олиб бораётган сиёсатимизнинг халқаро миқёсдаги юксак эътирофидир.

Миллий қонунчилигимизда “айрим тоифадаги ходимларга уларнинг меҳнат вазифаларининг ўзига хос жиҳатлари ва хусусиятларини ҳамда бошқа ҳолатларини эътиборга олиб, қонун ҳужжатларига мувофиқ узайтирилган таътиллار белгиланади”, шунингдек Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52-Конвенцияда таъкидланган таътиллارнинг давомийлиги “иш стажидан келиб чиққан ҳолда узайтирилиши” Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексида назарда тутилмаган бўлсада, айрим соҳалар бўйича қонунларда ўз аксини топган. Хусусан, “Судлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 75-моддаси амалдаги суд тизимининг барча судьяларига 36 иш кунидан иборат йиллик ҳақ тўланадиган таътил берилишини назарда тутди. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунининг 50-моддаси 3-қисмида прокуратура органлари ходимларига давомийлиги ўттиз календарь кундан иборат ҳақ тўланадиган йиллик таътил берилиши, ўн йилдан ортиқ иш стажига эга бўлган прокуратура органлари ходимларига давомийлиги беш календарь кун, ўн беш йилдан ортиқ иш стажига эга бўлганларга давомийлиги ўн календарь кун, йигирма йилдан ортиқ иш стажига эга бўлганларга эса давомийлиги ўн беш календарь кун қўшимча таътил берилиши мустаҳкамланган.

Меҳнат кодексининг афзал жиҳатларидан бири, бу таътил учун ҳақ тўлаш муддатининг тартибга солинганлигидир. Меҳнат кодексининг 148-моддасига мувофиқ таътил учун ҳақ тўлаш жамоа шартномасида белгиланган муддатларда, лекин таътил бошланмасидан олдинги охириги иш кунидан кечикмай амалга оширилади. Таътил учун ҳақ тўлашнинг муддати масаласи Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52-конвенцияда ўз аксини

топмаган.

Конвенциядаги шу каби камчиликлар уни такомиллаштириш, замон талабларига мослаштириш ва меҳнаткашларнинг ҳуқуқларини имкон қадар янада кенгроқ ҳимоя қилиш заруриятини юзага келтирди. Уч томонлама ҳамкорлар (ҳукумат, иш берувчилар, ходимлар) томонидан билдирилган бир қатор таклифлардан сўнг 1970 йил 3 июнда Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52-конвенция шу номдаги 132-сонли конвенция билан қайта кўриб чиқилган. Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 132-конвенция ҳажм ва мазмун жиҳатидан 52-конвенциядан салмоқлироқ бўлиб, 24 моддани ўз ичига олади. Шу билан бирга, ҳар икки конвенцияни ўзаро қиёслайдиган бўлсак, янги конвенцияда аввалгисида кўзда тутилмаган қуйидаги янги қоидаларни учратишимиз мумкин. Хусусан, конвенция ёлланиб ишловчи барча шахсларга нисбатан қўлланилади (денгизчилар бундан мустасно); таътил олиш ҳуқуқини берувчи иш давомийлиги 6 ойдан ортиқ бўлиши мумкин эмас; конвенция қўлланилишидан истисно қилинган шахслар ҳақида давлат томонидан конвенция қўлланилиши ҳақидаги маърузада маълумот берилади; таътилнинг давомийлик муддатини конвенцияни ратификация қилиш вақтидаёқ кўрсатилиши лозим; бир йиллик иш учун таътилнинг давомийлиги уч иш ҳафтасидан кам бўлиши мумкин эмас; таътил учун тўланадиган ҳақнинг таътил бошлангунга қадар берилиши, агар иш берувчи ва ходимга оид келишувда ўзгача ҳолат кўзда тутилмаган бўлса ва бошқалар.

Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52 ва 132-конвенциялар шахсларнинг ҳақ тўланадиган таътилга чиқиш ҳуқуқини кафолатловчи муҳим нормаларни келтириб ўтган. Жумладан, ҳар йилги минимал ҳақ тўланадиган таътил бериш ҳуқуқидан воз кечиш ёки мана шундай таътилни компенсация билан алмаштирмаслик ёхуд бошқача шаклда фойдаланмаслик ҳақидаги ҳар қандай келишув, миллий шароитларга мувофиқ ҳақиқий эмас деб топилади ёки тақиқланади. Мазкур қоида Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексида айнан шу тарзда келтирилмаган бўлсада, мазмунан шахсларнинг таътил олиш ҳуқуқига ҳам тааллуқлидир, “Меҳнат кодексининг “Меҳнат ҳақидаги келишувлар ва шартномалар шартларининг ҳақиқий эмаслиги” номли 5-моддасига мувофиқ “Меҳнат ҳақидаги келишувлар ва шартномаларнинг ходимлар аҳволини меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилганига қараганда ёмонлаштирадиган шартлари ҳақиқий эмас”.

Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52-конвенциянинг бугунги

кун талабларига тўғри келмайдиган нормалари ҳам мавжуд. Унинг 5-моддасига кўра давлатларнинг миллий қонун ҳужжатлари ҳар йилги таътили пайтида ҳақ тўланадиган ишда банд бўлган шахслар, ушбу таътил даври бўйича ҳақ олишдан маҳрум бўлишлари мумкинлигини белгилаб қўйишига йўл қўяди. Мазкур қоида шахсларнинг йиллик таътили учун ҳақ олишга бўлган ҳуқуқини чеклашни назарда тутмоқда. Чунки, модда мазмунидан келиб чиқилса, ходимнинг таътил даврида бошқа ташкилотда ўриндошлик асосида ишлаши унинг асосий иш жойидан таътил учун ҳақ олишдан маҳрум бўлишига олиб келиши мумкин. Мазкур қоиданинг инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандартларга зид келиши уни бошқача мазмунда баён этилишини талаб этди. Натижада Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 132-конвенция 13-моддаси ушбу қоидани қуйидаги кўринишда мустаҳкамлади: “Ҳар бир мамлакат ҳукуматининг ваколатли органи ёки бошқа тегишли органи, ёлланиб ишлаётган шахс таътил вақтида даромад олиш билан боғлиқ, таътил мақсадларига зид келувчи фаолият билан шуғулланаётган ҳолатларга нисбатан махсус қоидаларни ўрнатиши мумкин”.

Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 132-конвенция ХМТ таснифи бўйича техник конвенциялар сирасига кирсада, аҳамият жиҳатидан устувор конвенциялардан кам эмас. Мазкур конвенциянинг аҳамияти яна шу билан изоҳланадики, ёлланиб ишлаётган шахсларнинг халқаро меҳнат стандартларида назарда тутилган барча ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланишда, имкониятларини тўлиқ амалга ошириши шахснинг меҳнат қобилятининг талабга жавоб бериши, соғлиғига боғлиқдир. Бунинг учун эса шахснинг олаётган ҳақ тўланадиган таътили давомийлиги шахс бажараётган иш туридан келиб чиқиши лозим.

Агарда Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 132-конвенция давлатимиз томонидан ратификация қилинадиган бўлса, айнан таътил муддати масаласи ҳам кўриб чиқиши лозим. Чунки, қонунчилигимизда белгиланган таътилнинг энг кам муддати (15 иш куни) 132-конвенция 3-моддасида келтирилган нормага тўлиқ мос келмаслиги мумкин. Сабаби 3-моддада таътилнинг энг кам муддати бир йил учун 3 иш ҳафтасидан кам бўлиши мумкин эмаслигини назарда тутди. 15 иш кунини ҳафталарга тақсимлайдиган бўлсак, ҳафтада 5 кун ишлайдиганларга мазкур норма мос келиши мумкин, ҳафтада 6 кун ишлайдиганларга эса тўлиқ мувофиқ эмас. Чунки, Меҳнат кодексининг 139-моддасига мувофиқ, таътиллارнинг муддати олти кунлик иш ҳафтаси юзасидан календарь бўйича иш кунлари билан ҳисоблаб чиқарилади.

Мазкур ҳолатда эса минимал таътил муддати 18 иш кунига тўғри келмоқда.

Шу маънода, Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52-конвенциясини қайта кўрувчи 132-конвенциянинг аввалги конвенциядаги ҳуқуқий бўшлиқларни бартараф этганлиги, кўп жиҳатдан миллий меҳнат қонунчилигимиз билан мос келиши, ушбу халқаро шартноманинг давлатимиз томонидан ратификация қилиш мумкинлигидан далолат беради.

ХМТнинг 132-конвенциясининг бугунги кунда аъзо-давлатлар томонидан ратификация қилинганлик ҳолатига тўхталадиган бўлсак, бу кўрсаткич 38 тани ташкил этади. Буларнинг 17 нафари 52-конвенцияни денонсация қилиш йўли билан қайта кўриб чиқувчи 132-конвенцияни ратификация қилган. Рақамлардан кўриш мумкинки, қайта кўриб чиқувчи 132-конвенцияни ратификация қилувчи аъзо-давлатлар сони ортиб бормоқда.

ХУЛОСА

Фикримизча, аъзо-давлатлар меҳнат қонунчилигини унификациялаш, уларни замон талабларига мослаштириш, шахслар ўртасидаги меҳнатга оид муносабатларда икки хил халқаро стандартларни амал қилишини олдини олиш мақсадида, ташкилотга аъзо-давлатлар қайта кўриб чиқувчи конвенцияни аввалги конвенцияни денонсация қилиш йўли билан ратификация қилишлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан ХМТ ўртасида изчил мулоқот олиб борилаётганлиги, шу жумладан, ХМТнинг Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги қайта кўриб чиқувчи 132-конвенцияси қоидалари 52-конвенцияга қараганда мамлакатимизда ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотларга кўпроқ мувофиқ келишини, меҳнат қонунчилигимиз нормалари билан мослигини инобатга олган ҳолда, уни ратификация қилиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур Конвенцияни ратификация қилиш меҳнат таътилининг минимал муддатини уч иш ҳафтасигача (18 календарь кун) узайтириш, меҳнат таътилидан бўлиб фойдаланилганда бўлинадиган қисмлар сонини чеклаш, иш йилида ходимга меҳнат таътилининг камида ярмидан фойдаланиш ва қолган қисмини эса иш йили тугаганидан сўнг 18 ой давомида олишни белгиловчи янги нормаларни жорий қилиш имконини беради.

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг 132-сонли “Ҳақ тўланадиган таътиллار тўғрисида”ги конвенциясининг 3-моддаси 3-бандида белгиланган меҳнат таътили уч иш ҳафтасидан кам бўлмаслиги ҳақидаги қоида билан миллий қонунчиликни мослигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси

Меҳнат кодексининг 134-моддасида назарда тутилган минимал меҳнат таътилини узайтиришни назарда тутувчи "ходимларга 21 календарь кундан кам бўлмаган муддат билан йиллик асосий таътил берилади" деган мазмундаги янги нормани киритиш мақсадга мувофиқдир.

Зеро, мамлакатимизда юз бераётган барча ижобий ўзгаришлар ва эришаётган ютуқларимиз инсон, унинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳар нарсадан улуғ эканлиги ҳақидаги ғояларимизга асосланган бўлиши бугунги давр талабидир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
2. Ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار тўғрисидаги 52, 132-конвенциялар.
3. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси.